

verrichten, zal bij een doelmatige keuze kunnen worden volstaan met het maken van tijdstudies van een tiental arbeiders. Indien echter in een klein bedrijf tien arbeiders dezelfde bewerking verrichten, zal niet kunnen worden volstaan met het maken van tijdstudies van één arbeider, tenminste zal in een dergelijk bedrijf een tijdstudie moeten worden gemaakt van b.v. 3 arbeiders. In het kleinbedrijf is het daarom nog meer dan in het grootbedrijf noodzakelijk om offer en voordeel af te wegen, voordat tot de invoering van deze moderne methoden wordt besloten.

Theoretisch behoeft de organisatieleer daarom een nieuw fundament, dat slechts kan worden verkregen door de bestudeering van de doelmatigheid van de verschillende ervaringsmethoden en de grenzen van hare toepassingsmogelijkheden, zowel wat betreft de verschillende bedrijfscategorieën, als wat betreft de verschillende bedrijfsgrootten.

Het mag voorloopig een vraagpunt of een strijdpunt blijven of de accountant dan wel de theoretisch gevormde bedrijfs-econoom het meest geschikt is om de praktische ontwikkeling van de moderne organisatie methoden in deze richting te leiden. vaststaat, dat ook in de praktijk de methode van zoeken en tasten dient te worden verlaten, dat ook te dezen aanzien op den duur een preventieve politiek gevolgd zal moeten worden. Slechts langs dien weg zal het scepticisme van tal van ondernemers ten opzichte van deze moderne methoden in de kern kunnen worden aangevat.

De vraag kan worden gesteld of de bedrijfseconomische wetenschap zich reeds tot een zoo hoog niveau heeft ontwikkeld, dat zij inderdaad in staat zal zijn om aan de wetenschappelijke bedrijfsorganisatie den zoo zeer gemisten normatieve inslag te geven. Zoo lang de bedrijfshuishoudkunde wordt gezien als een conglomeraat van twee vraagstukken, namelijk financiering en kostprijsberekening, zal zij niet in staat zijn het nieuwe fundament van de wetenschappelijke bedrijfsorganisatie op te bouwen.

Het verwijt van zulk een eenzijdige ontwikkeling treft in het bijzonder de Duitse Betriebslehre en de andere richtingen in de bedrijfseconomie, die op deze Betriebslehre gegrondvest zijn. De invloed van onze oostelijke burenen op de ontwikkeling van deze jonge wetenschap vertoont echter sinds enkele jaren een kleinen teruggang, of beter uitgedrukt in de laatste jaren ontstaat tegen dezen Duitsehen invloed een tegenhanger, die zeer zeker als specifiek Hollandsch mag worden beschouwd. Deze richting heeft ten doel het gezichtsveld van de bedrijfseconomie te verbreden, de zoo nauw en willekeurig gestelde grenzen van de Duitse Betriebslehre te verbreken. Het uitgangspunt van deze nieuwe ontwikkeling is in ons land zeer wel aanwijsbaar, dit uitgangspunt ligt in de ontwikkeling van het universitair handelonderwijs hier te lande en wel meer in het bijzonder in de specifieke richting, waarin het onderwijs aan de Amsterdamse faculteit, zich heeft ontplooid.

Deze nieuwe richting ziet de doelstelling van de bedrijfshuishoudkunde op geheel andere wijze; wij zouden deze doelstelling kunnen samenvatten als: de economische bestudeering van alle economische interessante verschijnselen, welke in het bedrijf en in het bedrijfsleven waarneembaar zijn.

In deze nieuwe ontwikkeling ligt de grondslag voor de uitbreiding van het werkgebied van de bedrijfshuishoudkunde tot het terrein van de wetenschappelijke bedrijfsorganisatie.

Voor hem, die de ontwikkeling van de theorie en de praktijk van de bedrijfsorganisatie in deze richting als noodzakelijk en wenschelijk ziet, moet het duidelijk zijn, waar op het gebied van de efficiency de taak van den accountant is gelegen. In de eerste plaats dient de accountant te speuren naar de onvolmaaktheden en onvolledigheden in de organisatie van het bedrijf. De veelzijdigheid van zijne ervaring enerzijds, zijn speciale deskundigheid bij de beoordeeling van administratieve en statistische gegevens anderzijds, zijn de grondslagen van zijn bijzondere geschiktheid voor de vervulling van deze functie. De basis, waarop de accountant zijn oordeel omtrent de doelmatigheid van de

bestaande bedrijfsvoering grondvest, is een veel ruimere dan de basis, waarop de ingenieur zijn oordeel moet fundeeren, omdat deze laatste voornamelijk is aangewezen op incidenteele persoonlijke en dus zeer beperkte waarneming.

Is eenmaal het bestaan van een bron van verspilling vastgesteld, dan zal nader moeten worden onderzocht langs welken weg in dit gebrek zal moeten worden voorzien. De verschillende methoden, die te dien einde kunnen worden toegepast, behooren naar hunne doelmatigheid voor dat speciale bedrijf te worden onderzocht. De ingenieur zal bij dit onderzoek een belangrijke inlichtende functie hebben te vervullen. Voordat echter tot toepassing mag worden overgegaan dienen kosten en offer tegen elkaar te worden afgewogen. Deze vergelijking van kosten en offer is een bedrijfseconomisch vraagstuk en het zal of de theoretisch gevormde bedrijfseconoom of de accountant moeten zijn, die dit vraagstuk tot oplossing brengt.

De taak van den ingenieur blijft dan beperkt tot de invoering en de uitvinding van nieuwe methoden tot rationalisatie van het productieproces in het algemeen. De ingenieur bezit een speciale kennis van de productiemethoden en de productiemiddelen en is uit dien hoofde in staat de wijzigingen in het productieproces door te voeren. Of voor dezen arbeid de onafhankelijke raadgevende ingenieur, dan wel de bedrijfsingenieur meer geschikt bezit, dat zal de praktijk op den duur moeten bewijzen.

Slechts indien de organisatie van den organisatiearbeid zich in deze richting zal ontwikkelen, zullen daarvan werkelijk gunstige resultaten zijn te verwachten.

Wellicht is het niet noodig of zelfs ongewenscht reeds nu een zoo scherpe functieverdeling in de praktijk door te voeren. Wij bevinden ons immers nog in het allereerste stadium. Het terrein is nog onontgonnen en de groote meerderheid van de door de wetenschappelijke bedrijfsorganisatie aangeprezen beheersmethoden kunnen met een goede kans op gunstig resultaat in de groote meerderheid van bedrijven worden toegepast. Wij bevinden ons nog in het stadium, waarin hij, die de grootste ervaring bezit of de meeste kennis van de ervaring van anderen heeft, het meest geschikt is.

Doch reeds nu dienen wij een blik vooruit te slaan. Reeds nu is de kans groot, dat misslagen zullen worden gemaakt, indien de moderne methoden worden toegepast in bedrijven van kleiner omvang. Tien misslagen op dit gebied kunnen in ons land de voorbereidingsarbeid van jaren volkomen vernietigen. Een ieder, die zich de verbreiding van de moderne organisatiegedachte ten doel stelt, dient zich daarvan rekenschap te geven.

Dr. A. M. GROOT

EENIGE BEZWAREN TEGEN DE CREDIET-THEORIE VAN Dr. L. ALBERT HAHN

Het is reeds bijna 9 jaren geleden, dat *Hahn* de wereld der theoretische economie verraste met een zeer origineele credietleer, die ongeveer alles, wat tot dien tijd op dit gebied geschreven en geleerd was, onderstboven keerde. Het boekje „Volkswirtschaftliche Theorie des Bankkredits“, dat in 1924¹⁾ een onveranderden 2en druk beleefde, baarde dadelijk groot opzien en vond in een tijd, waarin de dwaze leus der „Umwertung aller Werte“ nog niet was uitgewerkt, veel bijval. Die bijval was in zoover verdiend, dat wij hier te maken hebben met een over het geheel goed doordachte leer, die consequent wordt volgehouden, en met een zeer scherpzinnigen schrijver, naar wien in elk geval geluisterd moet worden. In de moderne waardeleer vindt hij

¹⁾ In hetzelfde jaar verscheen een bundel opstellen onder den titel „Geld und Kredit“, waarvan 5 tevoren waren opgenomen in het Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, en één, het 3e, dat over „Kredit“ handelt, in het Handwörterbuch der Staatswissenschaften (4e druk).

een vasten grondslag voor zijn beschouwingen en critieken, terwijl ook de geld- en de kapitaaltheorie, die beide zoo nauw verwlochten zijn met het crediet in al zijn vormen en vertakkingen, door hem worden beheerscht. De schrijver is ook daar „modern”, al gaat hij, anders dan bij het crediet, gebaande wegen. Het girale geld is voor hem het geld der toekomst, de „bargeldlose Wirtschaft” is zijn ideaal, in welks richting de bestaande, die als bargeldsparend” een brug slaat tusschen de „Bargeld-Wirtschaft” en de „bargeldlose” dito, zich beweegt. En nu schildert de auteur ons, hoe in zoo’n fictieve zuivere giraalmaatschappij het crediet tot stand komt en zich gedraagt, waarbij telkens toch weer, ter wille van contrast en overeenkomst, teruggegrepen wordt op den huidige gemengden toestand en den daaraan voorafgaanden van „Bargeld”. Een bezwaar is, dat door *Hahn* niet altijd duidelijk wordt uiteengehouden, welken maatschappijtoestand hij telkens op het oog heeft, hetgeen het rechte begrip wel bemoeilijkt, juist omdat hij het verschil tusschen de drie fasen van ontwikkeling als zeer principieel vooropstelt. Ik zal trachten, zoo objectief mogelijk en blijvende binnen het kader van den schrijver, enkele cardinale punten uit zijn leer critisch te bespreken. *Hahn* zegt dat er talloze geldtheorieën zijn, doch nauwelijks één theorie van het bankcrediet. De heerschende opvatting stamt nog uit de baargeldperiode, is schromelijk achtergebleven bij de ontwikkeling der feiten. Hoe komen de banken aan haar middelen? De algemeene voorstelling is dat door het publiek de middelen, die het bespaard heeft of die voorloopig overbodig zijn, naar de bank worden gebracht, die ze dan weer uitleent. De banken zijn trechters. De voorraad dier belegging zoekende middelen is gelijk aan den credietvoorraad, waarover de banken kunnen beschikken. Niet onaardig spreekt *Hahn* van een quantiteitstheorie van het crediet. De primaire oorzaak der credietverleening heet dus in het sparen te zijn gelegen. Welnu, aldus *Hahn*, voor de moderne volkshuishouding is dergelijke voorstelling er heelemaal naast. Want daar is de bron der credietverleening geldcreatie, die als alle creatie, plaats heeft uit het *niet*.

Een zwak punt is al dadelijk de onderscheiding bij *Hahn* tusschen „Bargeldverkehr” en „bargeldlos Verkehr”. Want wat is bij hem het laatste? De zuivere giraalmaatschappij! Doch nu zit hij met de circulatiebank. Waarbij deze in te deelen? In het algemeen rekent *Hahn* het bankbiljet, waarvan hij natuurlijk toegeeft, dat het slechts ten deele is „gedekt”, tot „Bargeld”. Een enkele maal maakt hij onderscheid, b.v. op blz. 79, waar hij spreekt van een „prozentuales Uebergewicht der Noten über den Bargeldumlauf”. Dit is een afwijking, want normaal staat „bar” tegenover giro en cheque en valt onder het eerste (baar) wel degelijk het bankbiljet. Even verder, op blz. 82, wijst hij op den eisch der Reichsbank „dass die Banken grossere Barbestände¹⁾ in Form von Reichsbanknoten oder wohl auch von Reichsbankgirokonten halten sollten”. Hier valt dus zelfs het Rijksbanksaldo onder zijn begrip van baar geld! En nu blijkt misschien uit niets zoo zeer de eenzijdigheid van *Hahn* als hieruit, dat hij den nieuwen toestand, waarvoor hij zijn theorie heeft opgesteld, ziet als baargeldloos in dezen zin, dus met uitsluiting van het bankbiljet! Waar het hier gaat om principieele tegenstellingen, is dit ontoelaatbaar. Immers het nieuwe en straks het eenige is de credietverleening door bankgeld, door geldcreatie. Welnu, wat *Hahn* baargeldsparen noemt, doet het ongedekte bankbiljet natuurlijk precies eender als cheque en giro, zoodat het eerste op één lijn te stellen is met het laatste en niet bij de groep baar-geld mag worden ingelijfd. Het heele ontstaan van circulatiebanken heeft dergelijk besparen op muntgeld en muntmetaal als hoofdmotief, en dat besparen kan zich natuurlijk alleen aldus voltrekken, dat die banken, althans feitelijk, geld creëren.

De omvang der middelen, waarover de banken beschikken,

wordt nu niet bepaald door den omvang der besparingen, die het publiek aan haar toevoert, doch door iets anders: de eischen van haar liquiditeit, welke door elke credietverleening achteruitgaat. Die liquiditeit treedt aan den dag in de dagelijkse clearing: elke bank moet zorgen, evenveel vorderingen te kunnen plaatsen tegenover haar schulden, beide nu vervallen. Kan zij dat door omstandigheden niet, dan zijn er verschillende praktijken, om toch het evenwicht te herstellen, ten minste in normale omstandigheden. In tijd van crisis loopt het stelsel gauw vast.

Elk saldo *ontstaat*, aldus *Hahn*, door credietverleening: *gedeponeerd* (al zal het saldo deposito kunnen heeten) wordt er niets. De bank is geen trechter maar, zoo men wil: hoorn des overvloeds, die niet van buiten af wordt bijgevuld maar op een eenigszins mystieke wijze aan zijn inhoud komt. Wanneer men de geschiedenis van een saldo of saldopartikel maar ver genoeg in het verleden nagaat, zal men vroeg of laat stuiten op een credietverleening als geboorte. Die credietverleening geschiedt door z.g. primaire of „Kreditschöpfungsbanken”. Bij af- en overschrijving verhuist dan dat saldo en komt voor den dag bij de secundaire banken, die hij tekenend „Krediterscheinungsbanken” noemt. Natuurlijk kan dezelfde bank beide functies vervullen. Het is duidelijk, dat deze redeneering alleen kan op gaan voor de fictieve zuivere giraalmaatschappij, die *Hahn* onderstelt. Want waar nog „baar” geld circuleert, zullen, naast credietverleening, tal van saldi hun ontstaan danken aan stortingen. Maar, ook wanneer wij ons plaatsen binnen het kader, dat *Hahn* voor oogen heeft, en dus giro en chèque als eenige geldbron onderstellen, rijst ernstige twijfel. Elk saldo zou uit credietverleening door de bank ontstaan. Maar wanneer nu een leverancier aan de bank, b.v. een verkooper van een gebouw of van een grondstuk, een meubelmaker enz. de vordering die hij op haar heeft niet „int” doch als saldo bij haar laat staan? Wanneer er, bij *dit* saldo, sprake is van credietverleening, dan toch zeker niet *door* doch *aan* de bank! En wanneer iemand van het personeel een deel van zijn salaris in dezen vorm bespaart, dat hij wederom dat laat staan als te-goed: andermaal een saldo, waarvan de credietgenesis omgekeerd is aan die volgens *Hahn*. Misschien vindt men de gevallen wat „exotisch” en weinig belangrijk. Zij zijn dat echter niet voor een theorie, die leert, dat *het* banksaldo, d.i. elk saldo ontstaat door „Kredit-einräumung” van den kant der bank. We hebben hier dan te maken met originair ontstaan van saldi, waarvoor *Hahn*'s theorie geen verklaring heeft.

Er is echter meer. Een zuivere giro-maatschappij is iets ondenkbaars. Waarom? De saldi moeten kunnen worden opgevraagd en uitbetaald. Normaal, ongetwijfeld, zijn vorderingen op „geld” zelf geld, en de met haar intermediair verrichte ruilingen kunnen zoo overwegend worden, dat de gedachte aan „legal tender” geheel op den achtergrond treedt. Maar in tijd van crisis wordt deze sluier opgelicht. Dan wordt de vordering gepresenteerd. De gulden b.v., die vrijwel alleen nog als rekeningseenheid, als waardemeter fungeerde, wordt plotseling *het* begeerde ruilmiddel. De, veelal sluimerende, overtuiging, dat het saldo opeischbaar is, maakt juist, dat het *niet* wordt opgeëischt. Gaat die overtuiging wankelen, zoo wordt de vordering op geld ter incasseering gepresenteerd. Kan de bank met bankbiljetten betalen: uitnemend, maar dan is er juist niet de zuivere „bargeldlose Wirtschaft” van *Hahn*, dan is er nog iets anders en voor het moment beters dan het giro-saldo zelf. Men vraagt zich, zoo het geld ontbreekt, waarop de saldi luiden, vergeefs af, hoe — waartoe toch het recht en in tijd van crisis ook de aanleiding bestaat — zij kunnen worden opgevorderd. Men mag niet zeggen, dat dit zich niet zal voordoen. Want in een giro-maatschappij is natuurlijk het credietwezen nog verder ontwikkeld dan in een baargeldsparende als de huidige, *alle* geld is credietgeld geworden. En zou daar niet het crediet kunnen worden geschokt? Zouden daar geen banken fout gaan of al-

²⁾ Ik cursiveer.

thans illiquide worden en haar betalingen staken? Hoe kan men een giro-saldo opvragen als er buiten dit niet ander geld is, en wel: wettig betaalmiddel? Het is niet in te zien. Zoo is dan de heele hypothese van de „bargeldlose Wirtschaft" wel theoretisch interessant maar praktisch onvruchtbaar wijl onuitvoerbaar.³⁾

Nog een bezwaar. Volgens de heerschende opvatting heeft kapitaalvorming plaats door besparing. Niet, dat sparen zelf reeds kapitaalvorming zou zijn, maar wel geeft sparen aan de prijzen een impuls in de richting van meer productie van kapitaalgoederen (tusschenproducten) of beter gebruik van natuurkrachten (grondverbetering), omdat dergelijke aanwending grootter winst gaat geven, dan de productie van genotsgoed. Dit alles een gevolg van het ruimer en goedkooper crediet, dat de koopkracht van de ondernemers vergroot. Niet alzo *Hahn*. In zijn fictieve maatschappij — maar tusschen de regels kan men lezen dat hij zijn stelling grotendeels ook reeds voor de huidige situatie van kracht oordeelt — gaat het weer precies andersom. Gelijk het giro-saldo primair ontstaat door een credietverleening door de bank, heeft ook kapitaalvorming eenig en alleen door credietverleening plaats. Niemand zal aan *Hahn's* leer originaliteit ontzeggen. De positieve opbouw, die kapitaalvorming heet, heeft afbraak als oorsprong: een schuld aan de bank. Ik weet wel, dat na die „afbraak" dadelijk wordt aan den slag gegaan, dat de schuld wordt aangegaan om te produceeren, maar dit kan het feit niet uitwissen, dat kapitaalvorming (alle!) begint met schuldenmaken. Nu spreekt het van zelf, dat zonder productie kapitaalvorming onmogelijk is, en ook valt niet tegen te spreken, dat het credietwezen de productie en dus ook de kapitaalvorming grootelijks steunt. Maar *Hahn* gaat veel verder. Hij zegt voor zijn giro-maatschappij: zonder banksaldo (*Krediteinräumung*) geen kapitaal. Dit is bepaald foutief. Ook wanneer men *Hahn's* praemissen aanvaardt en afziet van de baargeldsparende periode die wij beleven. Crediet is veel, maar niet alles. Er zijn zaken, en zij zullen er steeds zijn, die nimmer een beroep doen op de credietmarkt. Dat kan twee oorzaken hebben, een ongunstige maar ook een gunstige. De ongunstige is, dat zij oneredietwaardig zijn, zoodat bedoeld beroep geen weerklank zou vinden. De gunstige is: dat de leiding over voldoende eigen middelen beschikt, zoodat het opnemen van middelen van derden niet wordt begeerd, te minder, waar toch altijd vermeerdering van risico daarvan het gevolg is.⁴⁾ Zou, omdat dergelijke zaak zich geen crediet laat „einräumen", kapitaalvorming door haar onmogelijk zijn? Bij geleidelijken groei van gezonde ondernemingen is een gewone, normale wijze van financieren van expansie: reserveeren. De zaak groeit a.h.w. van binnen uit, als een boom. Echte, directe kapitaalvorming heeft hier plaats, uit de winst. Maar waar is het banksaldo, ontstaan uit door de bank verleend crediet, dat *deze* kapitaalvorming ik

zeg niet: *ten doop hield*, maar met *Hahn* veel sterker: *verwekte*? Het is er niet!

Er zijn meer ondernemingen die wèl dan die niet van crediet gebruik maken. Voor de theorie is dit vrijwel onverschillig, en het bedoeld geval is toch te zeer erkend dan dat men zou mogen spreken van uitzonderingen op een regel. Maar er zijn nog veel meer gevallen, die zonder eenige „*Krediteinräumung*" wel degelijk kapitaalvorming te zien geven. Door veel menschen, die de z.g. vrije beroepen bezetten, door ambtenaren, militairen en allerlei aangestelden buiten de materiele goederenproductie, kortom menschen, die kunnen sparen en het ook doen maar er niet aan denken met een *bankschuld te beginnen*, worden „saldi" aangekweekt, middelen op zij gelegd, kapitalen gevormd onder de werking van een staalkaart van motieven. *Hahn* zal moeten bewijzen of dat dergelijke menschen in *zijn* giro-maatschappij zullen ontbreken of dat zij wèl hun kapitaalvorming beginnen met een credietopening. Misschien wacht mij, wat dit laatste betreft, de opmerking, dat het er niet toe doet, of juist *zij* van het bankerediet hebben gebruik gemaakt, omdat, zoo dergelijke personen in staat zijn tot „sparen", zij dit danken aan de eigenlijke produceenten, die van hun „oorspronkelijk" inkomen in ruil voor allerlei meerendeels onstoffelijke diensten het een en ander afstaan. De kapitaalvormende kracht zou dan primair aanwezig zijn bij die produceenten, en slechts op anderen worden overgedragen. Het ware dus voldoende, aan te toonen, dat dit primaire inkomen, als eigenlijke bron der kapitaalvorming, „*Krediteinräumung*" tot grondslag had. Tegen dit verweer, dat trouwens bij *Hahn* niet is te vinden, is dan echter aan te voeren, dat het steunt op een verouderde leer van oorspronkelijk- en afgeleid inkomen. De advocaat, de geneesheer, de toneelspeler, de officier, de ambtenaar zijn zoo goed produceenten als de timmerman of de landbouwer, de koopman of de industrieel. Hun inkomen kan alleen de onhoudbare meening, die economische productie beperkt tot stoffelijke, tastbare dingen, als afgeleid doodverven. Het is echter oorspronkelijk, het wordt in en door economische productie van waardevolle diensten verworven, en zoo daaruit kapitaal wordt gevormd, zoekt men vergeefs naar voorafgaande credietopening. Want het is niet geoorloofd terug te grijpen op andere inkomsten van de „technische" produceenten, wijl dezen niet hun economische goederen ruilen tegen dingen, die in de economie geen naam zouden hebben, doch tegen andere goederen van waarde, waaruit voor de „leveranciers" een echt, primair inkomen resulteert. En daarvan kunnen zij veelal een grooter of kleiner deel op zij leggen, waarvan kapitaalvorming voor de maatschappij — afgezien van het lek der consumtieve credietverleening — het gevolg zijn. Zoo staat het dus wederom met die *uitsluitende* bron van kapitaalvorming, het bankerediet! Wanneer *Hahn* had beweerd, dat óók door credietverleening kapitaal en veel kapitaal kan ontstaan, men zou gereedelijk met hem kunnen accoord gaan. Doch zijn theorie wil het verschijnsel *algeheel* verklaren, er is bij hem geen andere weg noch mogelijkheid. Welnu, op die klip van exclusivisme strandt zijn leer. Ook hier wreekt zich de eenzijdigheid, die, zij moge de verdienste van consequentie hebben, de werkelijkheid — ook de *Hahn'sche* onderstelde werkelijkheid der zuivere girogemeenschap — niet dekt.

Tenslotte nog iets over *Hahn's* renteleer. Zij is buitengemeen eenvoudig, en uit dit oogpunt mocht men wenschen, dat hij het gelijk aan zijn zijde had, zoodat de ingewikkeldheid van het probleem der kapitaalrente zou blijken op een waan te berusten. Helaas is dit niet zoo, en moet veeleer het waandenkbeeld bij *Hahn* worden gezocht. Het merkwaardige is, dat *Hahn*, evenals *v. Böhm*, zich voor zijn renteleer baseert op de grensnuttheorie. De rente is, volgens *Hahn*, een prijs voor liquiditeitsverlies: „Der Zins ist vom Standpunkte der Bank gleichsam Risikoprämie. Er enthält nicht nur, wie die herrschende Meinung annimmt, Bestandteile, die Risikoprämien darstellen, sondern ist seiner ganzen Grösse nach Risikoprämie." Dus voor

³⁾ Men kan denken, dat, evenals zij dat met het bankbiljet heeft gedaan, de wet, die nu eenmaal veel vermag, aan het banksaldo het karakter toekent van wettig betaalmiddel. Maar dan zal er een bepaling moeten zijn en ook zeker komen, dat dit officieel geworden geld, evenals het bankbiljet, geen wettig betaalmiddel is voor het moederorgaan, de bank zelf. Anders zou zij de opvolging van saldo kunnen „voldoen" met een nieuw ter beschikking te stellen, evenals de circulatiebank een ter inwisseling aangeboden biljet zou kunnen betalen met een nieuw van gelijke coupure! Dat dergelijke kinderachtigheid rechtens geen kwijting is noch ooit worden kan, spreekt zóó vanzelf, dat men zich bijna verbaast, dat de bankwet sinds 1903 in dit geval voorziet.

⁴⁾ Vgl. *Henri Ford*, Productie en Welvaart (*My life and Work*), o.a. blz. 70: „De uitbreidingen en de geheele verdere ontwikkeling der Maatschappij zijn steeds uitsluitend uit de winst bekostigd ..."; blz. 211: „Als een onderneming niet groeit, dan gaat zij achteruit en een achteruitgaande onderneming krijgt dadelijk behoefte aan financiering ..."; blz. 212: Ik beschouw de winst, die in een onderneming gemaakt wordt boven een zeer matig percentage, als te behooren aan de onderneming, niet aan de aandeelhouders." Dr. *N. J. Polak*, Eenige grondslagen voor de financiering der onderneming, lfdst. VI: De onderneming als spaarder.

100 %. En in een noot verklaart *Hahn*, zeker om een tegenwerping te voorkomen: „Das aus dem Zins die Bankspesen und die Passivzinsen zu zahlen sind, ändert nichts daran, dass er im Verhältnis zwischen Bank und Kreditnehmer als Risikoentgelt erscheint.“ Heeft *Hahn* aldus het principe der (bank)rente ontvouwd, zoo helpt hem de grenswaardeleer voor de bepaling van den rentestand. Elke bank, zegt hij, beschikt over een voorraad liquiditeit, crediet. Ze is bereid, b.v. het 1e miljoen tegen 1 % uit te leenen, terwijl elk volgend miljoen tegen telkens één procent meer wordt beschikbaar gesteld „weil der Bank bei der Wertvergleichung der Nachteil des weiteren Liquiditätsverlustes nur durch eine erhöhte Zinsvergütung aufgewogen erscheinen würde.“ En volgens de grenswaardeleer bepaalt dan de vergoeding „für den jeweilig in Betracht kommenden letzten Teilbetrag“ den stand der rente voor *alle* door de bank te verleenende credieten. Op analoge, doch omgekeerde wijze komt dan de inwerking der credietvraag ter sprake, van die zijde dalen de rentebiedingen, tot het evenwicht quantitatief is bereikt. Wat van deze risico-leer te denken? Zij hinkt aan alle kanten en verstrikt den schrijver, voor wat de geciteerde noot over Bankspesen und Passivzinsen betreft, in een onoplosbare tegenstrijdigheid. Ik mag niet onderstellen, dat *Hahn*, die *Böhm's* kapitaalbegrip overneemt en de grenswaardeleer als juist aanvaardt, *von Böhm* niet gelezen heeft, maar dan staat wel vast, dat hij hem niet *goed* heeft gelezen. Want risico zegt voor de verklaring van het renteverschuifsel en van den rentestand letterlijk niets. Rente is inkomen, en natuurlijk *netto* inkomen. Men kan van zijn renten leven zonder kapitaal in te teren, gelijk men van alle inkomen leven kan zonder achteruit te timmeren. Risico is objectieve onzekerheid, en wat dient om deze te dekken is assurantie en dus nimmer als inkomen voor vertering of dynamische besparing beschikbaar. Is iets voor 100 % risicopremie, dan gaat het, als kosten, op den duur voor 100 % op ter dekking van de ingevolge het bedoelde risico intredende schaden. Dat ligt in het begrip zelf, en op dit stuk valt niet te transigeeren. Waar *v. Böhm*, bij de bespreking van „Gegenwart und Zukunft in der Wirtschaft“, het punt der objectieve onzekerheid (in *Hahn's* kader het toenemend gevaar dat de liquiditeit gaat loopen) behandelt (Pos. Theorie I, blz. 325 v.), zegt hij, dat dit element „mit der Entstehung der Zinserseheinung keinen Zusammenhang hat.“ En waarom niet? De lagere schatting, waartoe deze onzekerheid voert bij een deel van de toekomstige goederen (b.v. den oogst van het volgende jaar, maar niet een wissel op het Huis Rothschild!) „trägt hier den Charakter des Abzugs einer Risikoprämie“. Wat *Hahn* dus ziet als verklaring van de rente, zag *v. Böhm-Bawerk* als grond van uitsluiting. Krasser tegenstelling is niet denkbaar. Nog eens, bij de behandeling van grond II van het agio (blz. 334, noot 2) zegt *v. Böhm*: „Trifft subjektive (dus aan den kant van het schattende subject) mit objektiver Unsicherheit zusammen, so finden natürlich zwei Wertabzüge statt. Von diesen geht derjenige, der wegen objektiver Unsicherheit gemacht wird, als partikuläre Erscheinung bei einzelnen Güterarten den Zins nichts an⁵⁾. wohl aber der Abzug wegen subjektiver Unsicherheit“. Ik neem natuurlijk aan *Hahn* niet kwalijk, dat hij over deze zaak een andere meening heeft dan *v. Böhm*, maar wel dat hij met de argumenten van *v. Böhm*, die precies het omgekeerde staande houdt, niet rekent, en voor de juistheid van eigen bewering geen bewijsgrond aanvoert.

Wat nu nog de tegenstrijdigheid betreft, waaraan *Hahn* zich schuldig maakt in de aangehaalde noot, deze komt eenvoudig hierop neer, dat het onbegrijpelijk is, hoe de bank nog de Bankspesen en Passivzinsen betalen kan, wanneer alle rente, die zij beurt, risicopremie is wegens liquiditeitsverlies? Er blijft voor die renteverplichtingen der bank letterlijk niets over, zoo de stelling van *Hahn* waar is, dat de rente „seiner ganzen Grösse

nach nur Risikoprämie“ is. Want gaat de bank ze als echt-, dat is netto-inkomen aanwenden, dan loopt zij vast met haar liquiditeit, die niet langer gedekt is. *Hahn* is hier in dezelfde fout vervallen als *Pierson* indertijd op het gebied van het ondernemersinkomen. *Pierson* rekent tot de winst van den ondernemer naast loon en ondernemerspremie ook de risicopremie of de vergoeding voor ondernemersrisico, waaraan hij zelfs een heele paragraaf wijdt.⁶⁾ Terwijl echter ondernemersloon en ondernemerspremie echt inkomen zijn, behoort die vergoeding hier niet toe, juist als vergoeding is zij dat niet, doch veeleer kosten. Merkwaardige omdraaiing van wat wij uit de geschiedenis der economische leerstellingen gewend zijn op te merken: terwijl toch bij de physioeraten en tot zekere hoogte ook bij *Ad. Smith* als kosten doorgaan wat in waarheid inkomen is, n.l. diverse ondernemerskosten als loonen en renten, wordt nu als inkomen voorgesteld, wat in werkelijkheid kosten zijn. Elke risicotheorie, of zij nu rente, ondernemingswinst of mogelijk nog andere verschijnselen met netto karakter wil verklaren, gaat aan het genoemde euvel mank. Zoo ook b.v. de productiviteitsleer der rente, die, in haar naïeven of gemotiveerden vorm toch nooit verder komt dan het aantoonen van grotere bruto-opbrengsten van kapitaal in product en in waarde.

Het boek van *Hahn* is belangrijk, maar het is een failure. De halve waarheid, die het bevat, wil hij ons als heele waarheid doen slikken. En dat zal hem hier en daar gelukken, door zijn scherpzinnigheid, zijn consequenten durf en zijn modernen kijk op de credietverschijnselen. Maar hij draaft, voor wie nauwer toeziet, door. Hij loopt vast met de fictie, die hij ons als ideaal voor oogen stelt. Ik zou meenen, dat een en ander te wijten is, met alleen eerbied voor des schrijvers vernuft en pakkenden betoogtrant, aan een tekort aan algemeene theoretisch economische fundering. Misschien is de spreuk: een halve waarheid is erger dan een heele leugen, te hard voor den serieuzen arbeid van *Hahn*. Maar dat die arbeid meer verwarring brengt dan licht ontsteekt, staat bij mij vast.

H. W. C. BORDEWIJK

BESLECHTE GESCHILLEN

Red. Mr. A. E. J. NYSINGH

(Bijdragen en mededeelingen zende men aan den Secretaris der Redactie)

Wanlevering van aandeelen door eene Naamlooze Vennootschap

In den loop van het jaar 1926 kwam de Heer X in betrekking met de Naamlooze Vennootschap Y, met een nominaal kapitaal van f 500.000, waarvan geplaatst en volgestort f 250.000, terwijl het voornemen bestond nog 100 aandeelen à pari te doen uitgeven en volstorten ter versterking van het bedrijfskapitaal en gedeeltelijke aflossing der Bankschulden; tot deze plaatsing was de Directeur door een reglementair besluit der Commissarissen bevoegd.

X voelde wel voor dechname en sloot met den Directeur der N.V. eene mondelinge overeenkomst, waarbij hij zich verplichtte tot storting van f 25.000, waarvoor hij 25 aandeelen zou ontvangen. Daar hij echter deze contanten niet ineens kon fourneeren zou hij in Sept. 1926 f 15.000 storten en in April 1927 f 10.000.

Deze overeenkomst werd uitgevoerd; den 14 September 1926 stortte hij per chèque f 15.000 en ontving 15 aandeelen; in April 1927 f 10.000 tegen ontvangst van 10 aandeelen.

Alvorens deel te nemen had X door zijn accountant een rapport doen opstellen, waarin o.m. werd geconstateerd dat 250 aandeelen geplaatst waren.

⁵⁾ Cursiveering van mij.

⁶⁾ Leerboek der Staatshuishoudkunde, 3e druk, blz. 263 v.